

Kuršininkų kalbos būdvardiniai lituanizmai rašytiniuose šaltiniuose

Laurynas Candravičius

Lietuvių kalbos institutas
laurynas.candravicius@yahoo.lt

Anotacija. XV–XVIII a. dalis Kuršo gyventojų kėlėsi į Kuršių neriją. Atsikėlėliai atsinešė savo dialektą, kuris, jiems susimišus su lietuviais, vokiečiais bei prūsų palikuoniais, tapo atskira etninės mažumos kalba. Ji daugiausia buvo vartojama žvejyboje ir žvejų namuose. Ji neturėjo savo rašto, tačiau įvairūs kalbininkai ir etnografai bandė ją fiksuoti, tam naudodami kitų (vokiečių, lietuvių, latvių) kalbų rašmenis. Kuršininkų kalbos paminklai yra negausūs. Straipsnyje lyginami kuršininkų kalbos XIX a. pabaigos, XX a. pradžios ir XX a. pabaigos žodynėlių būdvardiniai inventoriai, siekiant etimologijos požiūriu išsiaiškinti lietuvių kalbos įtaką kuršininkų kalbos būdvardinei leksikai ir patikrinti, kaip jai per maždaug 150 metų keitėsi lietuvių kalbos poveikis. Kuršininkų kalbą tyrinėjusių kalbininkų būdvardžių aprašymai nėra išsamūs, kadangi, aprašant kuršininkų kalbos skolinius iš lietuvių kalbos, dažniausiai dėmesys kreipiamas į daiktavardžius ir veiksmavardžius.

Pirmasis tyrimo medžiagą sudarantis žodynėlis yra 1879 metais Tilžėje išleistas Maksimiliano Voelkelio *Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung*. Jo būdvardinis inventorių yra mažiausias iš trijų paimtų žodynų. Antrasis šaltinis – Jurio Plakio sudarytas žodynėlis, pridėtas kaip priedas prie jo studijos *Kursenieku valoda*, išleistas 1927 metais. Šiame žodynyje pateiktas būdvardžių inventorių yra gausiausias. Trečiasis žodynėlis paskelbtas 1993 metais Christliebės el Mogharbel disertacijoje *Nehrungskurisch*. Visuose trijuose žodynėliuose iš viso užfiksuotos 272 būdvardinės leksemos. Skoliniai buvo atskirti nuo veldinių, remiantis latvių kalbos žodynu (Mīlenbahs ir Endzelīns, 1923–1932), lietuvių kalbos žodynu (Naktinienė, 2017) bei šiais kriterijais: fonomorfologiniu, leksiniu, darybiniu, semantiniu ir geografiniu. Bendrai buvo atpažinta 50 leksemų, kurias galima laikyti lituanizmais. Tarp jų pasitaikė problemiški atvejai, kuriuos galima spėti esant kuronizmais. Iš tų atpažintų lituanizmų dar buvo išskirti 9 slavizmai (kadangi kuršininkų kalba tiesioginių skolinių iš slavų kalbų neturėjo, jie priskiriami prie lituanizmų). Slavizmai buvo paskirstyti į darybiškai adaptuotus ir neadaptuotus slavizmus. Pastebėta, kad tiriamajame būdvardiniame inventoriuje ypač pasireiškia krikščionybės diskurso semantinė grupė.

Norint geriau pastebėti lietuvių ir kuršininkų kalbų sąveiką, palyginimui papildomai buvo paimta medžiaga iš senesnio ir vėlesnio už tiriamąją medžiagą laikotarpio – XVIII a. pabaigos Peterio Pallaso žodyno *Linguarum totius orbis Vocabularia comparativa* ir XXI a. pradžios Dalios Kiseliūnaitės užfiksuotą vieno garso įrašo iššifruotą medžiagą, surinktą ekspedicijų Švedijoje metu.

Pagrindinės sąvokos: kuršininkų kalba, lituanizmai, slavizmai, būdvardiniai skoliniai, kalbų sąveika.

Gauta: 2022-08-23. Priimta: 2023-02-06.

Received: 23/08/2022. Accepted: 06/02/2023.

Copyright © 2023 Laurynas Candravičius. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence (CC BY), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

Adjective Lithuanianisms of the Kursenieki Language in Written Sources

Abstract. In the 15th and 18th centuries, part of the Curonian population moved to the Curonian Spit. The settlers brought their own dialect, which became a separate ethnic minority language when they mixed with Lithuanians, Germans, and descendants of Prussians. It was mainly used in fishing and in fishermen's homes. It did not have its own script, but various linguists and ethnographers have tried to record it using the scripts of other languages (German, Lithuanian, Latvian). Monuments of the Kursenieki language are sparse. In order to investigate the influence of the Lithuanian language on the adjectival lexis of Kursenieki adjectives from the point of view of etymology, and to examine how the impact of the Lithuanian language on Kursenieki adjectival lexis has changed over the last 150 years, the adjectival inventories of the Kursenieki language at the end of the 19th century, the beginning of the 20th century, and the end of the 20th century are compared in the article. The descriptions of adjectives done by linguists who have studied the Kursenieki language are not exhaustive, as the descriptions of the loanwords of the Kursenieki language from the Lithuanian language tend to focus on nouns and verbs.

The first dictionary in the study material is Maximilian Voelkel's dictionary *Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung*, published in Tilsit in 1879. Its adjectival inventory is the smallest of the three dictionaries taken as the study material. The second source is a glossary compiled by Juris Plāķis and included as an appendix to his study *Kursenieku valoda*, published in 1927. The inventory of adjectives in this glossary is the largest. The third glossary was published in 1993 in Christliebe el Mogharbel's dissertation, *Nehrungskurisch*. All three dictionaries contain a combined total of 272 adjectival lexemes. The distinction between the borrowings and inheritances was based on the Latvian dictionary (Mīlenbahs ir Endzelīns, 1923–1932), the Lithuanian dictionary (Naktinienė, 2017), and the following criteria: phonomorphological, lexical, formation, semantic, and geographical. A total of 50 lexemes were identified, which can be considered Lithuanianisms. Among them, there are some problematic cases that could be assumed to be Curonisms. In total, nine Slavisms have been identified from the identified Lithuanianisms (since Kursenieki language did not have direct borrowings from Slavic languages, they are classified as Lithuanianisms). Slavisms have been divided into adapted and non-adapted Slavisms. It has been observed that the semantic group of the Christianity discourse is particularly prominent in the adjectival inventory under study.

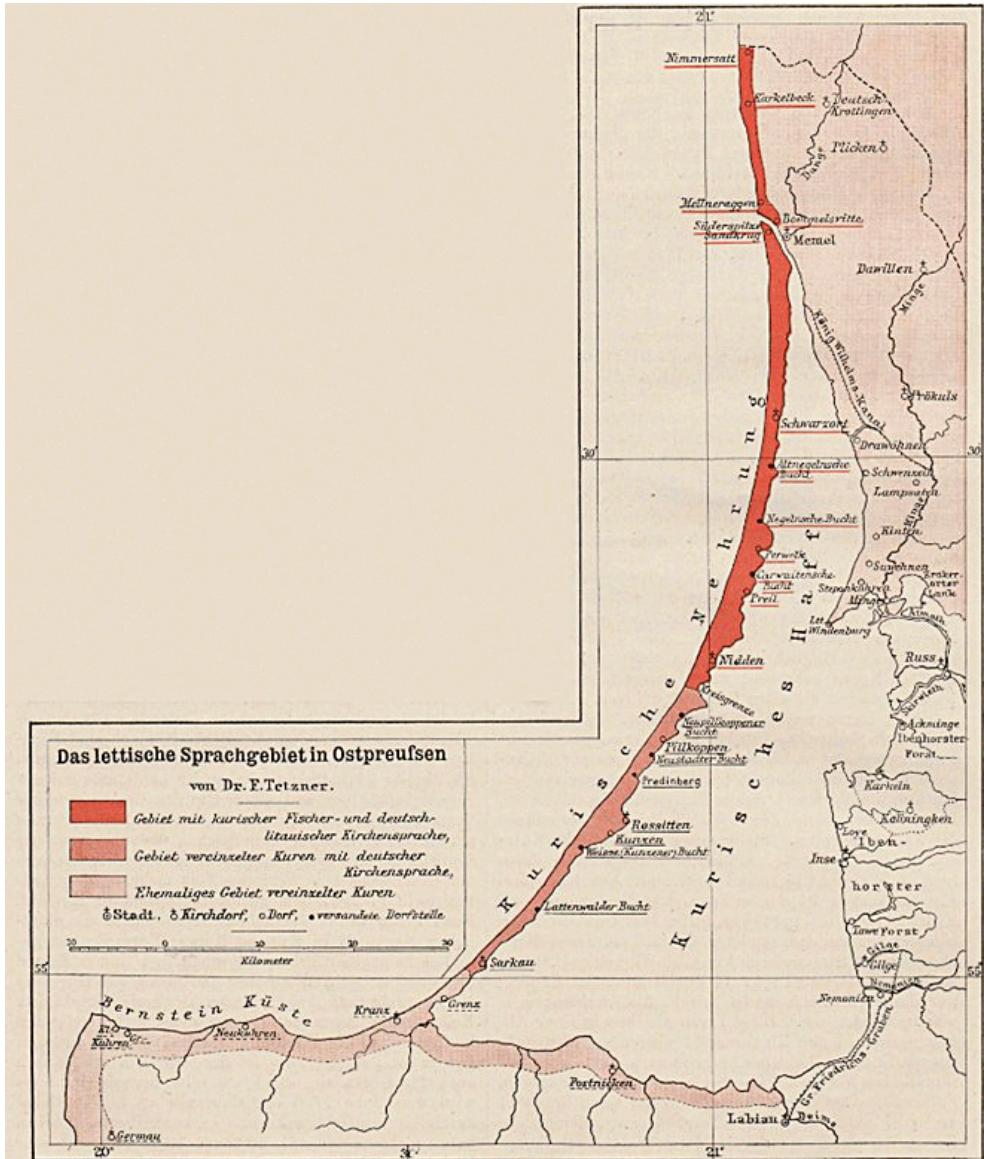
In order to better observe the interaction between Lithuanian and Kursenieki languages, additional material from a period older and later than the period under study was taken for comparison – Peter Pallas' dictionary *Linguarum totius orbis Vocabularia comparativa* of the late 18th century; and the decoded material of one audio recording recorded by Dalia Kiseliūnaitė at the beginning of the 21st century, collected during expeditions in Sweden.

Keywords: *Kursenieki* language, lithuanianisms, slavisms, adjectival inventory, language interaction.

Įvadas

Nuo XV iki maždaug XVIII a. į Prūsijai priklausiusią Kuršių neriją iš Kuršo kėlėsi dalis jo gyventojų. Atsikėlėliams susimaišius su lietuviais, vokiečiais ir prūsų palikuoniais, susiformavo kuršininkų kalba, kurios pagrindą sudaro Kuržemės latvių kalbos tarmės (tuo metu Kurše senoji kuršių kalba jau buvo išnykusi). Genealogijos požiūriu dažniausiai ji lingvistų yra laikoma latvių kalbos dialektu ir vadinama *kuršininkų* (lat. *kursenieku*) kalba arba dialektu (Vanags, 1998, p. 177–178)¹. Atsiskyrusi nuo latvių kalbos (geografinė ir politinė prasme), ji toliau nebepatyrė jos įtakos ir vystėsi savarankiškai kaip Prūsijos valstybės mažumos kalba (Ivanickaja, 2018, p. 104).

¹ Remiantis Pėterio Vanago išaiškinimu, čia toliau ji bus vadinama *kuršininkų kalba*.



1 pav. Kuršininkų kalbos vartojimo plotas Rytų Prūsijoje (Tetzner, 1899, p. 90).

Kuršininkų kalba daugiausia buvo vartojama žvejojboje ir žvejų šeimose, ką parodo jos vartojimo plotas (žr. 1 pav.) ir Franco Tecnerio surinkti duomenys. Pagal šiuo duomenis, 1897 metais Šarkuvoje, Pilkopoje, Nidoje, Preiloje, Pervalkoje, Juodkrantėje, Melnrageje ir Karklėje gyveno 1196 latviai (kuršininkai), tačiau žmonių, kurie vartojo latvių (kuršininkų) kalbą žvejojboje, buvo net triskart daugiau – 3516 (Tetzner, 1902, p. 154), taigi, kuršininkų kalba buvo žvejų bendravimo kalba.

Liuteronų tikėjimas įpareigojo žmones pačius skaityti religinius raštus ir ypač dažnai naudoti giesmynus. Iki XIX a. antros pusės Kuršių nerijoje bažnyčios ir mokyklos kalbos, kaip rodo istoriniai šaltiniai, buvo lietuvių ir vokiečių (pastaroji ypač pietinėje nerijos dalyje) (Forstreuter, 1981, p. 292). Dėl dominuojančios vokiečių kalbos spaudimo ir primestos dvikalbystės kuršininkų kalba jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą ėmė sparčiai nykti.

Ji niekada neturėjo savo rašto, todėl įvairūs kalbininkai ir etnografai, nuo XVIII amžiaus pradėję dokumentuoti, užrašydavo jos fragmentus taip, kaip mokėjo, t. y. naudodami vokiečių, lietuvių ir latvių kalbų rašmenis (Ivanickaja, 2018, p. 104). Dėl glaudžių kontaktų su kitame Kuršių marių krante gyvenančiais lietuviais, dėl mišrių santuokų ir lietuviškos religinės raštijos kuršininkų kalboje pastebimas ir nemažas lietuviškos leksikos sluoksniškas.

Šio straipsnio tikslas – etimologijos požiūriu nustatyti lietuvių kalbos įtaką kuršininkų kalbos būdvardinei leksikai. Remiantis rašytiniais šaltiniais, siekiama išsiaiškinti, kokį šioje kalboje vartojamų būdvardžių procentą sudarė lituanizmai, patikrinti, kaip per pastaruosius 150 metų keitėsi lietuvių kalbos poveikis būdvardinei leksikai, ir pagal galimybes nustatyti, kokioms semantinėms grupėms daugiausia atstovauja lituanizmai bei kokia to priežastis. Būdvardžių, kaip ir kitų kalbos dalių, leksiniame inventoriuje atsispindi kalbų sąveika. Nors skolinių tyrimo atvejais dažniausiai yra remiamasi daiktavardžiais, nes jie parodo pačių realiųjų migraciją, kartu su skolinamais daiktavardžiais neretai perimami ir jais reiškiamų realiųjų ypatybes apibūrinantys būdvardžiai.

Kuršininkų kalbos būdvardžiai yra mažai aprašyti, o esantieji aprašymai nėra išsamūs. Ankstesni kuršininkų kalbos dalis tyrinėję kalbininkai Adalbertas Becenbergeris (Becenberger, 1888), Juris Plakis (Plāķis, 1927) ir Christliebė el Mogharbel (Mogharbel, 1993) iš vardažodžių daugiausia dėmesio skyrė daiktavardžiams². Aprašant kuršininkų kalbos skolinius iš lietuvių kalbos, dažniausiai dėmesys kreipiamas į daiktavardžius (Hinze, 1993) ir veiksmažodžius (Kiseliūnaitė, 2000).

1. Tyrimo medžiaga

Kuršininkų kalbos rašytiniai paminklai nėra gausūs³. Šio straipsnio medžiagą sudaro 3 žodynėliai, išleisti XIX a. pabaigoje, XX a. pradžioje ir XX a. pabaigoje, t. y. apytikriai kas 50–60 metų.

Pirmasis yra 1879 metais Tilžėje išleistas Maksimiliano Voelkelio (1879) žodynelis *Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung*. Antraštiniai žodžiai kuršininkų kalba jame pateikti abėcėlės tvarka su giminiškais atitikmenimis vokiečių, lietuvių, latvių, lenkų ir kitose kalbose. Šis žodynelis buvo parengtas pagal to meto lyginamosios kalbotyros

² Becenbergeris apie būdvardžius savo gramatikos aprašo dalyje nieko neužsiminė, tačiau jo pateiktuose tekstų pavyzdžiuose pasitaikė būdvardžių. Plakis būdvardžius aprašė išsamiau, kalbėdamas apie darybą, visus išvardytus būdvardžių sufiksus iliustravo pavyzdžiais. Mogharbel būdvardžių darybai skyrė atskirą savo disertacijos skyrių, tačiau kai kurių skolinių iš lietuvių kalbos ji neatpažino, pavyzdžiui, *baiming-* ‘baimingas’ (pavyzdžius pateikė fonetine transkripcija, be galūnių).

³ Išsamiai kalbos dokumentavimo istorija aprašyta Dalios Kiseliūnaitės monografijoje (2022, p. 56–59).

darbų standartus⁴. Būdvardinis inventorių čia yra mažiausias iš minėtųjų trijų šaltinių. Iš jame užfiksuotų 847 leksemų – 43 yra būdvardžiai (~5 proc.). Žodynėlyje taikomi vokiečių kalbos rašybos principai, tačiau įvesta ir papildomų diakritikų, pavyzdžiui, *ł*, žymi palatalizuotą *l* (Voelkelio *laudis*, liet. *liaudis*, lat. *laudis* ‘žmonės’).

Antrasis šaltinis yra Plakio sudarytas žodynėlis, pridėtas kaip priedas prie jo studijos *Kursenieku valoda*, išleistos 1927 metais (Plāķis, 1927). Šis žodynėlis yra kuršininkų kalbos žodžių sąrašas su vertimu į latvių kalbą (tais atvejais, kai leksema ar jos reikšmė skiriasi nuo latvių bendrinės kalbos). Naudojama latviška rašyba. Beveik visi jame pateikti kuršininkų kalbos žodžiai sukirčiuoti, kartais prie žodžių pateikiama papildoma gramatinė informacija (pavyzdžiui, genityvo forma, pažymimi daugiskaitiniai daiktavardžiai, nurodomos pagrindinės veiksmažodžių formos). Šiame žodynėlyje pateiktas būdvardžių inventorių yra gausiausias – iš 3322 leksemų 228 yra būdvardžiai (~7 proc.).

Trečiasis čia naudojamas šaltinis yra nedidelis žodynėlis, paskelbtas 1993 metais Mogharbel disertacijoje *Nehrungskurisch* (Mogharbel, 1993). Šis žodynėlis yra kuršininkų kalbos žodžių, išrinktų iš iššifruotų įrašų tekstų, sąrašas su vertimu į vokiečių kalbą. Kuršininkų kalbos žodžiai jame užrašyti fonetine transkripcija. Beveik prie kiekvieno antraštinio žodžio yra pateikta ir gramatinė informacija (giminė, linksniuotės numeris). Iš viso šiame žodynėlyje užfiksuotos 1695 leksemos, iš kurių 107 būdvardžiai (~6 proc.)⁵.

Papildomai, chronologiniam palyginimui naudojama ir ankstesnių ir vėlesnių laikotarpių medžiaga: XVIII a. pabaiga datuojamas Peterio Pallaso (1787) žodynas *Linguarum totius orbis Vocabularia comparativa* ir iš XXI a. pradžioje gimusių trijų nidiškių brolių Sakučių 2014 ir 2016 metais Dalios Kiseliūnaitės surinkta garso ir vaizdo medžiaga.

2. Būdvardinių lituanizmų nustatymo kriterijai

Lituanizmams nustatyti dažniausiai nepakanka vieno kriterijaus, nes neretai ne tik daryba, bet ir reikšmės pokyčiai bei paplitimas rodo galimą kilmės kryptį, todėl nustatant lituanizmus remtasi šiais kriterijais:

1. Fonomorfologinis kriterijus. Dažnai lituanizmus atpažinti padeda baltų kalbų morfemų fonetiniai atitikmenys, t. y. vokalizmo ir konsonantizmo skirtumai, pavyzdžiui, priesagos priebalsis *š* vietoje latvių *s* žodyje *īpatišķas* ‘ypatišķas’⁶, *bj*

⁴ Daugiau apie autorių (Sabaliauskas, b. m.).

⁵ Yra dar du žinomi kuršininkų kalbos žodynai, tačiau jie šiam tyrimui nenaudojami: tai Pauliaus Kvaukos ir Richardo Pyčo kuršininkų-vokiečių ir vokiečių-kuršininkų kalbų žodynai, išleisti 1987 ir 1991 metais (Kwauka ir Pietsch, 1987; Pietsch, 1991). Į juose pateiktą kuršininkų kalbos medžiagą reikia žiūrėti kritiškai, nes žodynuose yra nemažai klaidų, kurias nurodo recenzentai ir šių šaltinių tyrėjai (Urbutis, 1979, 1993; Ivanickaja, 2017). Į tyrimą neįtraukiama ir Becenbergerio studijos žodynėlio medžiaga, kadangi ji yra iš to paties laikotarpio kaip Voelkelio žodynėlis, o šiam tyrimui ten paskelbtų būdvardinių leksemų inventorių yra per mažas.

⁶ Tiesa, Plakis mano, kad *-išk-* gali būti *-isk-* priesagos fonetinis variantas (Plāķis, 1927, p. 52). Tiriamojoje medžiagoje aptiktas dar vienas panašios darybos būdvardis, kurį būtų galima laikyti lituanizmu, tačiau jo lietuviška kilmė kelia abejonių – *dievišķas* ‘dievišķas – jame yra užfiksuotas palatalizuotas *ķ*, dėl kurio prieš jį einantis *s* virto *š* (plg. lat. *sevišķs* ‘ypatingas’, *dienišķā maize* ‘kasdienė duona’), todėl *ķ* buvimas leidžia jį laikyti latviška leksema.

- junginys šaknies pradžioje žodyje *bjaurs* ‘bjaurus’ (plg. lat. *blaus* ‘bjaurus’) ir kt. Kai kurie fonetikos požymiai gali rodyti paveldą ir iš kuršių kalbos, pavyzdžiui, išlaikytas sveikas dvigarsis *un* žodyje *drungnas* ‘drungnas’ arba lietuvių kalboje gana retas dvibalsis *ui*, pavyzdžiui, *puiks* ‘puikus’, todėl norint nustatyti, ar tokie žodžiai atėjo per lietuvių kalbą, ar yra paveldėti iš kuršių, reikia ir kitų kriterijų.
2. Leksinis kriterijus. Dauguma šaltiniuose rastų iš lietuvių kalbos atėjusių būdvardinių leksemų neturi jokių latviškų požymių (t. y. neturi leksinių ir darybinių atitikmenų latvių kalboje), tačiau jos patikimai paliudytos lietuvių kalboje (savo fonetika, daryba ir semantika yra lietuviškos), pavyzdžiui, *aišks* ‘aiškus’, *greits* ‘greitas’, *īpatišks* ‘ypatingas’ (plg. liet. tarm. *ypatiškas*) (Naktinienė, 2017) ir kt.
 3. Darybinis kriterijus. Lituanizmas priskiriamos ir leksemos, kurios turi lietuvišką šaknį ir latvišką darybos formantą, pavyzdžiui, *dānguons* ‘dangiškas’. Tais atvejais, kai leksema turi bendrą baltišką kamieno dalį, tačiau kartu ir lietuvišką darybos formantą, remiamasi paplitimo ir semantiniu kriterijais (žr. toliau), pavyzdžiui, *baimings* ‘baimingas’.
 4. Semantinis kriterijus. Kai kurios leksemos fiksuojamos ir latvių kalboje, jų kamieno struktūra nuo lietuviškos nesiskiria, tačiau kuršininkų kalboje vartojamo žodžio reikšmė labiau būdinga lietuvių kalbai, pavyzdžiui, *purvuots* ‘purvinas’ (plg. lat. *purvots* ‘pelkėtas’), *skāns* ‘skanus’ (plg. lat. *skāns* ‘rūgštus’).
 5. Geografinis kriterijus. Jis padeda nustatyti lituanizmo plitimo kelią. Paprastai kalbų sąveikos zonoje leksika migruoja tarp artimiausių ir socialiai susijusių kalbos plotų. Tais atvejais, kai atitinkamos struktūros leksema fiksuojama ir Latvijoje, tačiau geografiškai nutolusiame regione, o lietuvių tarmėse kontaktų zonoje, geografinio paplitimo kriterijus pasirenkamas kaip įrodymas. Daugelio šaltiniuose rastų leksemų paplitimo plotas yra visas lietuvių kalbos plotas (pavyzdžiui, *aišks* ‘aiškus’, *kalts* ‘kaltas’ ir kt.) arba artimiausios tarmės (*īpatiškas* liet. tarm. ‘ypatiškas’, *rukšluots* ‘rukšlotas’ (Ibid.) ir kt.).

3. Būdvardinių skolinių inventorių ir pasiskirstymas tiriamuose šaltiniuose

Visuose trijuose šaltiniuose užfiksuotos 272 būdvardinės leksemos. Skoliniai buvo atpažinti remiantis latvių kalbos žodynu (Mīlenbahs ir Endzelīns, 1923–1932)⁷ ir lietuvių kalbos žodynu (Naktinienė, 2017)⁸ bei anksčiau minėtais kriterijais. Lentelėse pateikti visi nurodytuose kuršininkų kalbos žodynėliuose užfiksuoti lietuviškos kilmės ir per lietuvių kalbą atėję slaviškos kilmės būdvardžiai. Tuščios vietos reiškia, kad tam tikra leksema šaltinyje nebuvo užfiksuota. Palyginimui pridėti semantiniai atitikmenys bendrine latvių kalba ir vertimas į lietuvių kalbą. Abejotini lituanizmai lentelėje pažymėti žvaigždute (*),

⁷ Naudojama Karlio Mylenbacho ir Janio Endzelyno žodyno internetinė versija paliekant popierinio žodyno tomo nuorodą. Šis žodynas padeda nustatyti, ar leksema yra užfiksuota kituose latvių kalbos plotuose. Be to, ten pateikiama ir etimologinių komentarų.

⁸ *Lietuvių kalbos žodyne* pateiktų pavyzdžių paplitimo nuorodos padeda nustatyti, ar tam tikra leksema galėjo ateiti į kuršininkų kalbą per artimiausias lietuvių tarmes ar per raštų kalbą.

semantiniai lituanizmai – dviem žvaigždutėmis (**). Iš minėtų 272 būdvardžių lituanizmas priskirta 48 (~18 proc.). Jie suskirstyti dar į dvi grupes: skoliniai iš lietuvių kalbos ir skoliniai iš slavų kalbų (lietuvių kalbos slavizmai).

1 lentelė. Tiriamojoje medžiagoje užfiksuoti skoliniai iš lietuvių kalbos

Eil. nr.	Voelkel XIX a. pab.	Plāķis XX a. pr.	Mogharbel XX a. pab.	Semantiniai atitikmenys latvių kalboje	Reikšmė lietuvių kalba
1.			<i>aišks</i>	<i>skaidrs</i>	aiškus
2.	<i>akīls</i>	<i>aķīls</i>		<i>vērīgs</i>	akylas
3.		<i>artīms</i>		<i>tuvs</i>	artimas
4.			<i>āmžīns</i>	<i>mūžīgs</i>	amžinas
5.			<i>āngšts</i>	<i>šaurš, ciešš</i>	ankštas
6.		<i>atdars**</i>	<i>adars</i>	<i>atvēršts</i>	atdaras
7.	<i>bailīgs</i>	<i>baimīngš*</i>	<i>baimīngš</i>	<i>bailīgs</i>	baimingas
8.			<i>baugš</i>	<i>baigš</i>	baugus
9.		<i>begalīš</i>		<i>bezgalīš</i>	begalis, begalinis
10.		<i>bjaurs</i>	<i>bjaurs</i>	<i>bļaurš, riebīgs</i>	bjaurus
11.		<i>brāngš/brangus*</i>	<i>brāngš</i>	<i>dārgš</i>	brangus
12.			<i>dānguons*</i>	<i>debess-</i>	dangiškas
13.		<i>dievabaimīngš</i>		<i>dievbijīgs</i>	dievobaimingas
14.		<i>drungnas</i>		<i>remdens</i>	drungnas
15.	<i>greitš / grēšts</i>	<i>greitš</i>	<i>grēšts</i>	<i>ātrš</i>	greitas
16.		<i>īpatiškāš</i>		<i>seviškš, īpašš</i>	ypatiškas, ypatingas
17.	<i>kaitrš</i>			<i>karštš</i>	kaitrus
18.		<i>kaltš</i>	<i>kālštš</i>	<i>vainīgs</i>	kaltas
19.		<i>kartš</i>	<i>kārštš</i>	<i>rūgtš</i>	kartus
20.		<i>laibš**</i>		<i>slaidš</i>	laibas
21.		<i>mandrāš</i>		<i>gudrš</i>	mandras, gudrus•
22.			<i>paikš*</i>	<i>muļķīgtš, dumjš</i>	paikas
23.		<i>paklusnīš</i>	<i>paklusīnš**</i>	<i>paklausīgtš</i>	paklusnus
24.			<i>pavajīngš</i>	<i>bīstamš</i>	pavojingas
25.		<i>pragaištāš</i>		<i>laicīgtš</i>	laikinas, pragaištąš

* Reikšmė ‘gudrus, protingas’ laikomas slavizmu, reikšmė ‘gyvas, judrus’ laikomas baltizmu (Fraenkel, 1962–1965, p. 405–406).

** Čia balsio įterpimas. Daugiau šia tema žr. Kiseliūnaitė, 2005.

Eil. nr.	Voelkel XIX a. pab.	Plāķis XX a. pr.	Mogharbel XX a. pab.	Semantiniai ati- tikmenys latvių kalboje	Reikšmė lietuvių kalba
26.		<i>puiks*</i>	<i>puiks*</i>	<i>skaists</i>	puikus
27.		<i>pūļuots</i>		<i>pūžņains</i>	pūliuotas
28.		<i>purvuots**</i>		<i>dubļains, netīrs</i>	purvuotas, purvinas
29.		<i>rukšļuots</i>		<i>krunkains</i>	rukšlotas, raukšlėtas
30.			<i>sērgs</i>	<i>slims</i>	ligotas, sergąs
31.			<i>skāns**</i>	<i>garšīgs</i>	skanus
32.			<i>stāmbš*</i>	<i>liels</i>	stambus
33.		<i>stats</i>	<i>stats</i>	<i>stāvs</i>	status
34.			<i>šviess</i>	<i>gaišs</i>	šviesus
35.		<i>tānks</i>		<i>biezs</i>	tankus
36.			<i>tvirts</i>	<i>stiprs, izturīgs</i>	tvirtas
37.		<i>vaisings</i>		<i>auglīgs</i>	vaisingas
38.		<i>vidutinis</i>		<i>vidējs</i>	vidutinis
39.		<i>vienturts</i>		<i>vienīgs</i>	vienturtis

4. Skoliniai iš lietuvių kalbos

Šiame poskyryje būdvardiniai lituanizmai skirstomi pagal tai, kaip jie adaptuojami kuršininkų kalboje, atskirai išskiriama grupė leksemų, kurios pagal kilmę gali būti priskiriamos kuronizmams, tačiau spėjama, kad greičiausiai paplito per artimiausias lietuvių tarmes.

4.1. Adaptuoti lituanizmai, t. y. leksemos, kurios neturi latviškų požymių – buvo pasiskolintas visas žodis, tik pritaikyta latviška galūnė: *aišks* ‘aiškus’ (plg. lat. *skaidrs*), *akīls* ‘akylas’ (plg. lat. *vērīgs*), *amžins* ‘amžinas’ (plg. lat. *mūžīgs*), *baimīngs* ‘baimingas’ (plg. lat. *bailīgs*), *dievabaimīngs* ‘dievobaimingas’ (plg. lat. *dievbijīgs*), *greits* ‘greitas’ (plg. lat. *ātrs*), *īpatišķas* ‘ypatišķas’ (plg. lat. *īpašs, sevišķis*), *kaitrs* ‘kaitrus’ (plg. lat. *karsts*), *kalts* ‘kaltas’ (plg. lat. *vainīgs*), *karts* ‘kartus’ (plg. lat. *rūgts*), *mandras* ‘mandras, gudrus’ (plg. lat. *gudrs*), *paklusnis* ‘paklusnus’ (plg. lat. *paklausīgs*), *pūļuots* ‘pūliuotas’ (plg. lat. *pūžņains*), *rukšļuots* ‘rukšlotas’ (plg. lat. *krunkains*), *stats* ‘status’ (plg. lat. *stāvs*), *šviess* ‘šviesus’ (plg. lat. *gaišs*), *tvirts* ‘tvirtas’ (plg. lat. *stiprs, izturīgs*), *vaisings* ‘vaisingas’ (plg. lat. *auglīgs*), *vidutinis* ‘vidutinis’ (plg. lat. *vidējs*), *vienturts* ‘vienturtis’ (plg. lat. *vienīgs*). Neretai etimologinis aiškinimas pateikiamas ir latvių leksikografijos darbuose, pavyzdžiui, *baugs* – kad tai yra lituanizmas, nurodoma ir Mylenbacho ir Endzelyno žodyno papildymuose (Endzelīns ir Hauzenberga, 1934, p. 207).

Užfiksuoti du atvejai, kai pasiskolintas lietuviškas dalyvis, tačiau kuršininkų suvokiamas kaip būdvardis (t. y. latvių kalboje jis neskaidomas struktūriškai kaip veiksmožodžio forma, yra vartojamas tik būdvardiškai), pavyzdžiui, *pragaištas* (liet. *pragaištąs*) ‘laikinas, pasaulietinis’, *sērgs* (liet. *sergąs*) ‘ligotas’).

Pastebėtas vienas atvejis, kai vietoje latviško žodžio vėlesniuose šaltiniuose ta pačia reikšme vartojami lietuviški žodžiai: *bailigs* (plg. lat. b. k. *bailīgs*) (Voelkel, 1879, p. 107) → *baimīngs* / *baugs* ‘baimingas, baugus’ (Mogharbel, 1993, p. 238).

4.2. Hibridai, t. y. leksemos, kurios turi lietuvišką šaknį ir savą (latvišką) priešdėlį arba priesagą.

Pastebėta leksema su priesaga *-uon-*, pavyzdžiui, *dānguons* ‘dangiškas’ – Mylenbacho ir Endzelyno žodynas nefiksuoja būdvardžių su šia priesaga, latvių kalboje ji būdinga daiktavardžiams (Vulāne, 2013, p. 239), pavyzdžiui, *pērkons* ‘perkūnas’ (Mīlenbahs ir Endzelīns, III, p. 209), *varons* ‘didvyris’ (Ibid., IV, p. 481).

Medžiagoje pasitaikė viena leksema su priešdėliu *be-*: *begalis* ‘begalis’, kuris būdingas lietuvių kalbai, tačiau tai gali būti ir savas priešdėlis, nes kuršininkų kalboje dariniai su priešdėliu *be-* yra vartojami (Plāķis, 1927, p. 53).

Darybos požiūriu yra ir diskutuotinų atvejų, kai tam tikros darybos leksemos įmanomos ir lietuvių kalboje, nes joje yra morfeminių atitikmenų:

leksema *atdars* ‘ataras’ greičiausiai yra kalkė iš lietuvių kalbos, tačiau teoriškai tokia daryba įmanoma ir lietuvių kalboje, kadangi veiksmažodis *atdarīt* ‘atidaryti, atverti’ joje vartojamas (Mīlenbahs ir Endzelīns, I, p. 153);

leksemos *baimīngs* ‘baugus, bailus’ pamatinis žodis *baime* yra fiksuojamas lietuvių leksikografijoje ne tik Kuršių nerijoje, bet ir Latgaloje (Endzelīns un Hauzenberga, I, p. 199)⁹, tačiau priesaga *-ing-* rodo, kad *baimings* galėtų būti lituanizmas.

4.3. Semantiniai lituanizmai, t. y. leksemos, kurios fiksuojamos lietuvių kalboje, tačiau turi kitą reikšmę, artimesnę lietuviškai:

laibs ‘laibas’ – plg. lat. *slaidis* ‘laibas’, bet *laibs* ‘menkas, paliegęs’ (Mīlenbahs ir Endzelīns, II, p. 401);

purvuots ‘purvinas’ – tokia leksema egzistuoja lietuvių kalboje, tačiau turi kitą reikšmę (lat. *purvots* ‘pelkėtas’), kuršininkų vartojamo žodžio reikšmė artimesnė lietuviškai, be to, tai greičiausiai yra kuronizmas (žr. toliau);

skāns ‘skanus’ – ‘rūgštus’ (plg. lat. b. k. *garšīgs* ‘skanus’, *gards* ‘gardus’) (Ibid.).

5. Kuronizmų ir lituanizmų skyrimo problema

Kai kurie lietuvių kalboje reti būdvardžiai dėl savo struktūros ypatybių arba specifinės reikšmės gali būti kuršiškos kilmės. Ta pati leksema, vartojama lietuvių žemaičių tarmėse, apsinkina jos priskyrimą tiesioginiam paveldui iš Kuršo arba lituanizmas.

Kuronizmus galima atpažinti pagal fonetines ypatybes. Kuršininkų kalboje baltiški dvigarsiai *an*, *en*, *in*, *un* virto atitinkamai *uo*, *ie*, *ī* ir *ū*. Lietuviai ir kuršiai išsaugojo sveikus dvigarsius su *n* (Būga, 1961, p. 167), todėl lietuvių kalbos leksemos, turinčios morfemų su

⁹ Toli nuo tiriamo regiono užfiksuotas greičiausiai pavienis atvejis, kuris taip pat gali būti lituanizmas.

an, in, un, gali būti laikomos kuronizmais, pavyzdžiui: *baimīngs* ‘baimingas’, *dānguons* ‘dangiškas’, *tānks* ‘tankus’, *drungnas* ‘drungnas’.

Be to, yra ir fonemų, kurios retos ne tik latvių, bet ir lietuvių kalboje, pavyzdžiui, *puiks* ‘puikus’ – dėl lietuvių kalboje retai vartojamo dvibalsio *ui* šis žodis laikytinas kuronizmu ir lietuvių, ir kuršininkų kalboje.

Į spėjamą kuršišką kilmę orientuoja ir leksikos paplitimas:

paiks ‘paikas’ – pagal paplitimą (ypač paplitęs Klaipėdos krašte ir Prūsijos lietuvių kalboje) galima spėti esant kuronizmą (Naktinienė, 2017);

puiks ‘puikus’ – jį taip pat galima spėti esant kuronizmą pagal jo paplitimą vakarų žemaičių tarmėse. Kai kurie etimologiniai žodynai *puikus* ir *paikas* laiko giminiškais (Fraenkel, 1962–1965, p. 662), be to, kai kurios žemaičių tarmės nevartojo kitų sinonimų, tokių kaip *kvailas*, *gražus*;

stāmb̄s ‘stambus’ – greičiausiai kuronizmas (Mīlenbahs ir Endzelīns, III, p. 1043), daugiausia paplitęs Klaipėdos krašte ir Žemaitijoje (Naktinienė, 2017).

Be paplitimo, kuršišką kilmę papildomai padeda paaiškinti semantika:

brāngs / brangus ‘brangus’ – žodis yra paliudytas Kuršo tarmėse, tik kuršininkų kalboje jo reikšmė artimesnė arba tokia pat kaip lietuvių kalboje – ‘brangus’ (plg. lat. b. k. *brangs* ‘prabangus, išdidus, kilmingas’ (Mīlenbahs ir Endzelīns, I, p. 323–324; Endzelīns ir Hauzenberga, I, p. 327), bet *dārgs* ‘brangus’ (Mīlenbahs ir Endzelīns, I, p. 448);

purvuots ‘purvinas’ – plg. liet. tarm. *purvuotas* ‘purvinas’ (Naktinienė, 2017). Šia reikšme fiksuojamas žemaičių tarmėse (Ibid.). Kai kada šaknies *purv-* reikšmė yra ‘pelkė’, pavyzdžiui, Klaipėdos krašto kaimo *Ažpurviai* arba upės vardas *Purmalė* kildinami iš kuršių kalbos (Kiseliūnaitė, 2020, p. 49, 62), plg. lat. *purmala* ‘pelkės, pelkėtas kraštas’ (Mīlenbahs ir Endzelīns, III, p. 418), *purvs* ‘pelkė’ (Ibid., p. 421), tačiau kuršininkų kalboje dėl semantikos žodis *purvuots* greičiausiai laikytinas lituanizmu.

6. Skoliniai iš slavų kalbų

Kuršininkų kalba neturėjo tiesioginių skolinių iš slavų kalbų. Į kuršininkų kalbą jie dažniausiai patekdavo per lietuvių kalbos tarmes ir lietuvišką religinę literatūrą (Hinze, 1993) dėl bažnyčiose lietuviškai skaitomų pamokslų. XVII–XIX a. Mažosios Lietuvos religinėje raštijoje šie žodžiai buvo įprasti. Dalis slavizmų galėjo būti atsinešta iš Kuršo (daugiausia daiktavardžiai, tačiau galėjo būti ir vienas kitas būdvardis). Kuršininkų slavizmai, kurie yra vartojami latvių kalboje, tokie kaip: kurš. *bagats*, plg. lat. *bagāts* (Mīlenbahs ir Endzelīns, I, p. 249), liet. *×bagótas* (brus. *багаты* ‘turtingas’, le. *bogaty* ‘turtingas’) (Naktinienė, 2017), *gatavs*, plg. lat. *gatavs* (Mīlenbahs ir Endzelīns, I, p. 609), liet. *gātavas* (le. *gotowy* ‘paruoštas, padarytas’) (Naktinienė, 2017), čia nebus nagrinėjami.

2 lentelė. Tiriamojoje medžiagoje užfiksuoti slavizmai (perimti per lietuvių kalbą)

Eil. nr.	Voelkel XIX a. pab.	Plāķis XX a. pr.	El Mogharbel XX a. pab.	Semantiniai atitikmenys latvių kalboje	Reikšmė lietuvių kalba*
1.			<i>biedins</i>	<i>nabags</i>	×biednas, neturtingas, vargingas
2.			<i>biednings</i>	<i>nabadzīgs</i>	×biednas, ×biedningas, neturtingas, vargingas
3.	<i>cēls</i>			<i>viss, vesels</i>	×čielas/cielas, visas, sveikas
4.		<i>čīsts</i>	<i>čīsts</i>	<i>tīrs</i>	×čystas, tyras, švarus
5.		<i>griešnas</i>		<i>grēcīgs</i>	×griešnas, nuodėmingas
6.		<i>pakajings</i> <i>nipakajīngs</i>	<i>pakajīngs</i>	<i>mierīgs</i> <i>nerātns</i>	×pakajingas, ramus, taikus ×nepakajingas, neramus
7.		<i>smūtnas</i>		<i>skumjš</i>	×smūtnas, liūdnas
8.		<i>sūdns*</i>		<i>tiesas-</i>	×sūdnas, teisminis
9.		<i>viernas</i>		<i>uzticams, ticīgs</i>	×viernas, ištikimas, tikintis

- Vertimui parinktos leksemos iš Lietuvių kalbos žodyno, kur nurodomas žodžio paplitimas lietuvių tarmėse ir raštijoje.

6.1. Darybiškai adaptuoti slavizmai – tai hibridai, kurie prie slaviško kamieno turi lietuviškų darybos elementų. Rastieji pavyzdžiai su lietuviška priesaga *-ing-* padaryti ir vartojami lietuvių tarmėse. Kuršininkų kalboje iš lietuvių kalbos perimti slavizmai adaptuojami tik gramatiškai, lietuviškas galūnes keičiant į latviškas. Pavyzdžiai:

*biedins*¹⁰ < liet. tarm. rš. *biednas* ‘neturtingas, vargingas’ – lietuvių kalbos perimtas iš slavų kalbų, užfiksuotas lietuvių tarmėse ir raštijoje (Naktinienė, 2017) bei latvių leksikografijoje, tačiau kita reikšme (lat. *biedns* ‘vienas, vienišas’ (Mīlenbahs ir Endzelīns, I, p. 305));

biednings < liet. tarm. rš. *biedningas* ‘neturtingas, vargingas’ (Naktinienė, 2017);

pakajings < liet. tarm. rš. *pakajingas* ‘ramus, taikus’, *nipakajīngs* < *nepakajingas* ‘neramus’ (Ibid.).

¹⁰ Balsio įterpimas. Daugiau šia tema žr. Kiseliūnaitė, 2005.

6.2. Neadaptuoti slavizmai – tai neturintys nei savų, nei lietuviškų darybos elementų skoliniai: *cēls* ‘visas, sveikas’, *čīsts* ‘tyras, švarus’, *griešnas* ‘nuodėmingas’, *smūtnas* ‘liūdnas’, *sūdns* ‘teisminis’, *viernas* ‘ištikimas, tikintis’.

7. Būdvardinių skolinių semantinės grupės

Skolintų būdvardžių sąrašė išsiskiria semantinė grupė, susijusi su krikščionyste. Šiai grupei priskirti būdvardžiai, kurie, kaip spėjama, galėjo būti išgirsti bažnyčiose, kuriose mišios ir pamokslai vyko lietuvių kalba. Tarp jų yra lietuvių ir slavų kilmės žodžių, vartotų to meto Rytprūsių religinėje raštijoje, pavyzdžiui: *artims* ‘artimas’, *amžins* ‘amžinas’, *baimings* ‘baimingas’, *baugs* ‘baugus’, *begalis* ‘begalis’, *biednings* ‘neturtingas, vargingas’, *čīsts* ‘tyras, švarus’, *dānguons* ‘dangiškas’, *dievabaimings* ‘dievobaimingas’, *griešnas* ‘nuodėmingas’, *kāłts* ‘kaltas’, *pakajings* ‘ramus, taikus’, *paklusins* ‘paklusnus’, *pragaištas* ‘laikinas, pasaulietinis’, *smūtnas* ‘liūdnas’, *sūdns* ‘teisminis’, *šviess* ‘šviesus’, *vaisings* ‘vaisingas’, *vienturts* ‘vienturtis’, *viernas* ‘tikintis, ištikimas’.

Kiti būdvardžiai nesudaro vienos grupės. Jų reikšmės susijusios su pojūčiais, charakteriu, forma, kokybe, abstrakčiomis ypatybėmis, pavyzdžiui, *aķīls* ‘akylas’, *āngšts* ‘ankštas’, *brāngs* ‘brangus’, *cēls* ‘visas, sveikas’, *drungnas* ‘drungnas’, *grēts* ‘greitas’, *īpatiškās* ‘ypatiškas, ypatingas’, *kaitrs* ‘kaitrus’, *kārts* ‘kartus’, *laibs* ‘laibas’, *mandras* ‘gudrus’, *paiks* ‘paikas, kvailas’¹¹, *pavajīngs* ‘pavojingas’, *puiks* ‘puikus’, *pūļuots* ‘pūliuotas’, *purvuots* ‘purvinas’, *rukšļuots* ‘raukšlėtas’, *sērgs* ‘ligotas’, *skāns* ‘skanus’, *stāmbus* ‘stambus’, *stats* ‘status’, *tānks* ‘tankus’, *tvīrts* ‘tvirtas’, *vidutinis* ‘vidutinis’. Kuršininkai su lietuviais prekiaudavo turguose, kurdavo mišrias šeimas, todėl galima daryti prielaidą, kad tuos žodžius tikrai buvo girdėję. Dažni ir nuolatiniai tiesioginiai kuršininkų ir lietuvių kontaktai buvo pagrindinis lituanizmų kuršininkų kalboje šaltinis (Kapenieks, 2013, p. 56; Ivanickaja ir Kiseliūnaitė, 2015, p. 209).

8. Bendra būdvardinių lituanizmų statistika tiriamojoje medžiagoje

Visose trijuose šaltiniuose užfiksuotos 272 būdvardžių leksemos. Iš jų ~18 proc. (48 leksemos) sudaro lituanizmai, o tarp jų ~19 proc. (9 leksemos) iš lietuvių kalbos atėję slavizmai. Išanalizavus kiekvieno šaltinio būdvardinių lituanizmų inventorių atskirai, statistika yra tokia:

Kaip matyti, jau XX a. pirmoje pusėje kuršininkų kalboje buvo gausu būdvardinių lituanizmų, ir jų skaičius nuolat augo, nes palyginti nedideliame Mogharbel sudarytame žodynėlyje jų procentas didžiausias. Tai galėjo nulemti ir skirtingi žodynėlių sudarymo principai (pastarasis buvo sudarytas tik iš įrašytų tekstų), be to, Mogharbel panaudojo ir

¹¹ Ne visada įmanoma nustatyti, ar tam tikri šios grupės būdvardžiai nepateko į kuršininkų kalbą per religiją, pavyzdžiui, būseną ar būdo ypatybę reiškiantys būdvardžiai, tokie kaip *mandras* ar *paikas*, galėjo būti girdimi bažnyčiose skaitomų pamokslų metu.

1958–1960 metais emigravusių ir kurį laiką sovietmečiu Lietuvoje gyvenusių bei lietuviškai kalbėjusių pateikėjų įrašų¹².

3 lentelė. Bendra statistika

Šaltinis	Visos leksemos	Būdvardžiai	Lituanizmai (įskaitant slavizmus)
Voelkel (XIX a. pabaiga)	847 (100 proc.)	43 (~5 proc.)	5 (~12 proc.)
Plāķis (XX a. pradžia)	3322 (100 proc.)	228 (~7 proc.)	33 (~14 proc.)
Mogharbel (XX a. pabaiga)	1695 (100 proc.)	107 (~6 proc.)	26 (~24 proc.)

9. Tiriamosios medžiagos lyginimas su būdvardiniais lituanizmais, užfiksuotais XVIII a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje

Norint pastebėti kalbų sąveikos raidos pokyčius, palyginimui paimta medžiaga iš dar dviejų šaltinių – senesnio už tiriamąją medžiagą ir vėlesnio, kuriame fiksuojama situacija po tiriamojo laikotarpio.

1773–1787 metais datuojamas Pallaso žodyne *Linguarum totius orbis Vocabularia comparativa* (Pallas, 1787) rusiškais rašmenimis paskelbtas kuršininkų kalbos žodžių sąrašas laikomas seniausiu rašytiniu kuršininkų kalbos paminklu (Ivanickaja, 2017a, p. 23). Šio sąrašo pagrindą sudaro rankraštinės kortelės su 286 žodžiais rusų kalba, išverstais į kuršininkų kalbą, naudojant lietuviškus rašmenis (plačiau apie šį šaltinį žr. Ivanickaja, 2017b).

4 lentelė. Lituanizmai Pallaso žodyno rankraštinėje medžiagoje

Eil. nr.	Pallas XVIII a. pabaiga	Bendrinė latvių kalba	Vertimas į lietuvių kalbą
1.	<i>astrus</i>	ass	aštrus
2.	<i>linksmas</i>	priecīgs, līksms	linksmas
3.	<i>pakajings</i>	mierīgs, nerātns	×pakajingas, ramus, taikus

Iš visų šiame žodžių registre užfiksuotų kuršininkų kalbos leksemų (329)¹³ 27 yra būdvardžiai (~8 proc.), iš kurių 3 (~11 proc.) yra lituanizmai¹⁴. Būdvardinį inventorių būtų galima atkurti ir dar papildyti neturint paliudyto paties būdvardžio, remiantis vediniais, tačiau į skaičiavimus jie nebuvo įtraukti (pavyzdžiui, *austums* ‘šaltis’, *nelabbi* ‘negerai’, *sawalkiats* ‘suvalkiotas, purvinas’¹⁵).

¹² Viena iš pateikėjų yra Marta Schmidt, kuri sovietmečiu dirbo Preiloje eigule (Mogharbel, 1993, p. 209–215). Jos pateikti tekstai sudaro ~44 proc. viso rinkinio.

¹³ Rusiškų žodžių visame registre yra 286, tačiau žodžių išverstų į kuršininkų kalbą yra daugiau.

¹⁴ Kai kuriuos sunku atpažinti dėl kuršininkų kalbai neįprastos galūnės *-us*, kuri yra panaši į lietuvišką *u* kamieno galūnę, tačiau tai yra balsio įterpimo atvejis, pasitaikantis ir latviškuose žodžiuose, pavyzdžiui, *dregnus* ‘drėgnas’, *wieglus* ‘lengvas’.

¹⁵ Žodis *sawalkiats* čia pateiktas kaip rusiško *грязь* ‘purvas’ vertimas.

Naujausią ir paskutinę kuršininkų kalbos medžiagą sudaro ekspedicijų Švedijoje metu Kiseliūnaitės surinkti garso ir vaizdo įrašai (2014 ir 2016 metai). Pateikėjai yra trys ni-diškiei broliai Sakučiai (*Herbert, Werner* ir *Martin Sakuth*), vėliausios kartos kuršininkų kalbos reprezentantai, kurie iš gimtinės emigravo 1944 metų pabaigoje, 1948 metais atsidūrė Švedijoje ir į Kuršių neriją jau nebegrįžo.

Ne visa šių pateikėjų garso ir vaizdo medžiaga buvo iššifruota, tačiau iš turimų iššifruotų tekstų medžiagos pavyko užfiksuoti 45 Sakučių pavartotas būdvardžių leksemas, kurios sudaro ~4 proc. bendro tekstuose pavartotų žodžių kiekio (1184 žodžiai)¹⁶, iš jų 4 lituanizmai (įskaitant slavizmus). Kaip matyti, lituanizmų (tarp jų ir slavizmų) buvo vartojama iki pat paskutiniųjų kuršininkų kalbos gyvavimo metų ir, kaip parodo Sakučių medžiaga, buvo vartojami tie patys anksčiau užfiksuoti lituanizmai (*baugs* ‘baugus’, *čīsts* ‘grynas, švarus, tyras’, *paiks* ‘paikas’), tačiau jų medžiagoje pasitaikė ir naujų (pavyzdžiui, *durnaiš* ‘durnasis’ greta jau turimo *paiks*). Kad bendras kuršininkų kalboje vartojamų lituanizmų vaizdas būtų pilnesnis, būtų verta iššifruoti ir ištirti visus turimus garso įrašus bei pasinaudoti, nors ir nepatikimai užrašyta, Pyčo ir Kvaukos žodynų medžiaga.

5 lentelė. Lituanizmai brolių Sakučių garso įrašuose

Leksema	Pavartojimo pavyzdys	Vertimas į lietuvių kalbą
<i>baugs</i>	<i>viņš atskrēj un klie dz <u>baugu</u> bals^s</i>	jis atbėgo ir klykia baugiu balsu
<i>čīsts</i>	<i>tie tas viss rūd, <u>čīst</u> rūd</i>	tai tas viskas rūdys, grynos rūdys
<i>durns</i>	<i>tas ir kas tas <u>durnaiš</u> i</i>	tas yra (kas) tas durnasis (= durnumas) yra (= tai ir yra blogiausia, kvailiausia)
<i>paiks</i>	<i>un šuon viņi juk ir <u>nipaik</u></i>	ir šiaip jie juk yra nepaiki

Išvados

1. Per maždaug 150 metų kuršininkų kalboje išaugo vartojamų būdvardinių lituanizmų skaičius. XIX a. pabaigoje lituanizmai sudarė maždaug 12 proc. žodynėlyje užfiksuotų leksemų, XX a. pradžioje lituanizmai sudarė jau apie 14 proc., o XX a. pabaigoje – 24 proc. Nors tyrimo medžiagai naudotų žodynėlių sudarymo metodika skiriasi, lituanizmų skverbimosi į kuršininkų kalbą procesas yra akivaizdus.
2. Lituanizmų atsiradimo ir paplitimo priežastis yra iki XIX a. antros pusės Kuršių nerijoje bažnyčiose aktyviai vartota lietuvių kalba – analizuotame būdvardžių inventoriuje ypač gausi semantinė grupė, susijusi su krikščionybe. Beveik pusė (20 leksemų, arba ~42 proc.) visų žodynėliuose užfiksuotų iš lietuvių kalbos pasiskolintų būdvardžių (48) yra leksemos iš krikščionybės diskurso. Tarp jų yra slaviškos kilmės būdvardžių, vartotų Prūsijos lietuvių tarmėse ir to meto raštijoje (9 leksemos, arba ~19 proc.). Be to, kuršininkai su lietuviais kurdavo mišrias šei-

¹⁶ Palyginus su Mogharbel žodynėliu, kuris sudarytas iš rišlių tekstų leksikos, matyti, kad pastarojo šimtmečio kuršininkų kalboje būdvardžių vartojama negausiai – nuo 4 iki 6,3 proc. viso teksto žodžių.

mas, todėl šeimose būdavo įprasta dvikalbystė, nulėmusi skolinių gausą ir leksikos konkurenciją.

3. Mogharbel XX a. antroje pusėje užfiksuotas didesnis būdvardinių lituanizmų skaičius gali būti susijęs su informantų atranka – dalis šaltinyje nurodytų pateikėjų, iš kurių daugiau užrašyta medžiagos, sovietmečiu gyveno Lietuvoje ir daugiau kaip dešimtmetį intensyviai vartojo lietuvių kalbą.
4. Pastebėta atvejų, rodančių, kad savas žodis vėliau pakeistas lituanizmu. XIX a. pabaigoje užfiksuota latviška leksema *bailigs* (lat. b. k. *bailīgs*) ‘baimingas, baugus’ XX a. viduryje pakeista lietuviška leksema *baimīngs* ‘baimingas’.
5. Pastebėti vartojami semantiniai lituanizmai, t. y. leksemos, kurios yra fiksuojamos ir latvių bendrinėje kalboje, tačiau jų reikšmė kuršininkų kalboje artimesnė arba tokia pat kaip lietuvių kalboje, pavyzdžiui, *brāngs* / *brangus* ‘brangus’, *drungnas* ‘drungnas’, *paiks* ‘paikas’, *puiks* ‘puikus’, *purvuots* ‘purvinas’, *stāmbis* ‘stambus’.
6. Pastebėta leksemų, kurių paplitimas leidžia jas hipotetiškai laikyti kuronizmais, pavyzdžiui, *paiks* ‘paikas’, *puiks* ‘puikus’, *stāmbis* ‘stambus’.

Literatūra ir šaltiniai

Bezenberger, A. (1888). *Über die Sprache der preußischen Letten*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht's Verlag.

Būga, K. (1961). Lietuvių tauta ir kalba bei jos artimieji giminaičiai. In Z. Zinkevičius (sudaryt.), *Rinktiniai raštai, III*. (p. 85–282). Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Endzelīns, J. ir Hauzenberga, E. (1934–1946). *Papildinājumi un labojumi K. Mīlenbaha Latviešu valodas vārdnīcai, I–II*. <https://tezaurs.lv/mev/>

Forstreuter, K. (1981). Das Volk der Kurischen Nehrung. *Wirkungen des Preußlandes. Studien zur Geschichte Preußens*, 33, 280–296.

Fraenkel, E. (1962–1965). *Litauisches etymologisches Wörterbuch, 1–2*. Heidelberg, Göttingen: Carl Winter Universitätsverlag, Vandenhoeck & Ruprecht.

Hinze, F. (1993). Die slawischen lexikalischen Elemente im Nehrungskurischen Wortschatz, die das Alltagsleben der Nehrungskuren bezeichnen. Versuch einer Systematisierung. In M. Hasiuk (red.), *Contributions to Baltic linguistics. Monograph supplement series*, 2 (p. 43–52). Poznań: UAM.

Ivanickaja, A. (2017a). XVIII a. kuršininkų kalbos žodžių rankraštinis registras. *Res Humanitariae*, XXI, 12–42.

Ivanickaja, A. (2017b). Kalbos prestižo vaidmuo dvikalbystės sąlygomis: Richardo Pietscho indėlis dokumentuojant kuršininkų kalbą ir etninę kultūrą. In J. Niewulis-Grablunas, J. Prusinowska ir J. B. Walkowiak (red.), *Perspectives of Baltic philology*, 3. *Apokalipsy bałtyckich światów* (p. 97–107). Poznań: Wydawnictwo Rys.

Ivanickaja, A. (2018). Adalbertas Bezenbergeris – kuršininkų kalbos tyrėjas ir dokumentuotojas. *Res Humanitariae*, XXIV, 102–120.

Ivanickaja, A. ir Kiseliūnaitė, D. (2015). Kuršių nerijos kuršininkų tarmės nykimo požymiai: daiktavardžių linksniavimo pokyčiai rašytiniuose paminkluose. In V. Butkus ir V. Jonkutė (sudaryt.), *Baltiška, tautinė, regioninė savimonė baltų literatūrose ir kultūrose* (p. 207–227). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Kapenieks, K. (2013). *Kursenieku etniskā kopiena XIX gadsimta beigās – XX gadsimta pirmajā pusē: skaits, izvietojums, vēstures procesi*. Promocijas darbs. Rīga.

Kiseliūnaitė, D. (2000). Kuršių nerijos kuršininkų tarmės veiksmazodiniai lituanizmai. *Tiltai. Priedas Veiksmazodžio raidos klausimai*, 1. 46–50.

Kiseliūnaitė, D. (2005). Balsių įterpimas Vakarų Lietuvos lietuvių ir latvių (kuršininkų) tarmėse. *Tiltai. Priedas Baltai ir jų giminaičiai*: mokslo darbai, 26, 139–144.

Kiseliūnaitė, D. (2016). The sociolinguistic evaluation and recording of the dying Kursenieku language. *Language Documentation and Conservation in Europe: Language Documentation & Conservation Special Publication, 9*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 69–79.

Kiseliūnaitė, D. (2020). *Klaipėdos krašto toponimai*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kiseliūnaitė, D. (2022). *Kuršių nerijos kuršininkų kalba, I. Fonetika ir fonologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Kwauka, P. ir Pietsch, R. (1987). *Kurisches Wörterbuch*. Nordostdeutsches Kulturwerk.

Mīlenbahs, K. ir Endzelīns, J. (1923–1932). *Latviešu valodas vārdnīca, I–IV*. Rīga: Kultūras fonds. <https://tezaurs.lv/mev/>

Mogharbel, Ch. (1993). *Nehrungskurisch. Dokumentation einer moribunden Sprache*. Frankfurt am Main: Wissenschaftliche Buchhandlung Theo Hector GmbH & Co.

Naktinienė, G. (red.). (2017). *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002)*: elektroninis variantas. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. <http://www.lkz.lt/>

Pallas, P. S. (1787). *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa; Augustissimae cura collecta*. Petropolis: Iohannis Caroli Schnoor.

Pietsch, R. (1991). *Deutsch-kurisches Wörterbuch*. Lüneburg: Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk.

Plāķis, J. (1927). Kursenieku valoda, *Latvijas Universitātes Raksti, XVI*, 33–124.

Sabaliauskas, A. (b. m.). Voelkel. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. <https://www.vle.lt/straipsnis/j-a-maximilian-voelkel/>

Tetzner, F. (1899). Die Kuren in Ostpreussen. *Globus*, 75, I, 80–96; II, 108–114.

Tetzner, F. (1902). *Die Slawen in Deutschland*. Braunschweig: Druck und Verlag von Friedrich Vieweg und Sohn.

Urbutis, V. (1979). Kwauka, Pietsch. Kurisches Woerterbuch [recenzija]. *Baltistica, XV* (2), 151–154.

Urbutis, V. (1993). Richard Pietsch. Deutsch–kurisches Wörterbuch [recenzija]. *Baltistica, XXVIII* (2), 106–117.

Vanags, P. (1998). Kursenieki un to valoda Latvijas un latviešu pētījums un publikācijās. *Baltu filoloģija, VIII*, 117–137.

Voelkel, M. (1879). *Die lettischen Sprachreste auf der Kurischen Nehrung*, Tilsit.

Vulāne, A. (2013). Vārdarināšana. In D. Nītiņa ir J. Grigorjevs (red.), *Latviešu valodas gramatika* (p. 190–299). Rīga: LU Latviešu valodas institūts.